

tefan LIFA,
Mircea CIOLAC
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Aspecte privind latinitatea autohtonilor în primul mileniu

Abstract: (Aspects concerning the Autochthons Latinity in the first Millenium A.D.) The present study investigates thoroughly the documents concerning the problem of the Latinity appurtenance of the language from the South Danube. The majority of these primary sources are connected to the Christian religion. The sources of bishop Wulphila were analyzed, especially those of his disciple Auxentius from Durostorum. The first, was a universal Christian, and later embraced Arianism. His disciple, casted by Teodosiu, found refuge for a bishopric centre in Mediolanum, where he wrote his work. These writings have many phonetic deviations, also morphological and of syntax found in the popular Latin spoken at the lower Danube. At the end of the 4th Century and the beginning o the 5th in Remesiana placed South of the Danube lived bishop Nicetas. Some opinions circulate in the historiography according to which Nicetas never left the boundaries of his centre as the church rules provided. The situation that appered in the context of Illyricum fights was also debated, a the Romans lost this territory in 437. The situation that arose till the council of Calcedon and the church rules from that period were also included in the study. The written sources like Teodoretos from Cyros (*Church History*), Ghenadie from Marseille (*De viris illustrius*), Paulinus of Nola (*Letters-The Poem*) contradict all the arguments of those who sustain that Nicetas was not present North of the Danube. Finally, *Libelli instructiones*, written in Latin by the bishop himself are all significant proves of the fact related. Justinian`s *Novella XI* is quoted when the return of the Empire North of the Danube is debated. It is the only one of the 168 Latin written novellas all the rest being in Greek. The discussion is not about the Christianization of autochthonous populations but it refers to the heresy of the Bonnosians. The autochthons were already Christians. During the Avar fights, Teophilact from Simocata reminds of the words *torna, torna* as part of the early layers on which our language evolved. At the end of the 9th Century Teophanes Confessor wrote *torna, torna, frate*. By analysing the works of the two authors we have discovered many examples in which Teophanes Confessor personally added some details. The conclusion, taking into consideration other interpretations, is that we have to make referrals only to Teophilact Simocata. The factors that determined The Eastern Empire to abandon Latin Christianity were also analysed. After the Christianization of Boris-Michael and the reign of Simeon, Bulgaria became one factor of religious culture in the Balcans. At the North of the Danube, the basic terms concerning dogma are of Latin origin while those concerning the mass are South Slavic.

Keywords: first millennium, Lower Danube, Auxentius from Durostorum, bishop Nicetas in Remesiana, Justinian`s *Novella XI*, Teophilact from Simocata, *torna, torna*, Teophanes Confessor

Rezumat: Studiul cerceteaz în am nunt izvoarele referitoare la problema latinit ii limbii de la nordul Dun rii de Jos. Aceste izvoare sunt legate, majoritatea, de religia crestin . Am analizat i scrierile referitoare la episcopul Wulfila, dar mai ales cele referitoare la discipolul sau, Auxentius din Durostorum. Primul fusese cre tin universal, dar a trecut apoi la arianism. Discipolul s u, alungat de Teodosiu, i-a g sit un al doilea episcopat la Mediolanum unde i-a redactat opera. Scrierile lui au o mul ime de abateri fonetice, morfologice i sintactice înspre latina popular de la Dun re. La sfâr itul sec. IV i începutul sec. V la Remesiana în sudul Dun rii a tr it episcopul Niceta. Exist p eri în istoriografie comform c rora Niceta nu i-a dep it grani ele episcopiei în activitatea sa, a a cum prevedeau i canoanele biserice ti. Am analizat situa ia în contextul luptei pentru Illyricum, pierdut definitiv de Roma în 437. De asemenea, am analizat situa ia pân la Sinodul de la Chalcedon i unele canoane biserice ti în vigoare la acea vreme. O serie de izvoare scrise precum Theodoretos din Czros (*istoria bisericeasc*), Ghenadie din Marsilia (*De viris illustrius*), Paulinus din Nola (*Scrisori – Poemul*) tind s contracaz punct cu punct argumentele celor care sus in c Niceta nu a fost la nordul Dun rii. În sfâr it, *Libelli instructiones*, scrise în latin chiar de episcop, sunt semnificative în acest sens. *Novella XI* dat de Justinian e citat când se pune în discu ie revenirea Imperiului la nordul Dun rii. E îns singura din cele 168 de *novellae* în latin , restul fiind în greac . Ea nu pune în discu ie cre tinareautohtonilor ci se refer la erezia bonnosienilor de care ace tia trebuie feri i. Autohtonii erau deci deja cre tini. În timpul luptelor cu avarii Teofilact Simocata aminte te cuvintele *torna, torna* apar înând celui mai

însemnat dintre substraturile pe care limba noastră a clădit. La sfârșitul sec. IX Theophanes Confessor a scris *torna, torna, frate*. Analizând operele celor doi am descoperit mai multe exemple în care Theophanes Confessor a adăugat unele amănunte cu de la sine putere. Concluzia, bazată și pe alte interpretări, este că trebuie să facem referire doar la Teofilact Simocata. Am analizat și factorii care au determinat Imperiul de Răsrit să nu mai fie un focar al cretinismului latinofon. În schimb, după cretinarea lui Boris-Mihail și domnia lui Simeon, Bulgaria a devenit focar de cultura religioasă în Balcani. La nordul Dunării, termenii de bază și privitori la dogmă sunt de origine latină, iar cei privitori la liturghie sunt de origine sud-slavă.

Cuvinte-cheie: primul mileniu, Dunrea de Jos, Auxentius din Durostorum, episcopul Nicetas de Remesiana, *Novella XI* a lui Iustinian, Teofilact Simocata, *torna, torna*, Theophanes Confessor

Wulfila, episcop al cretinilor din ara goilor¹, a propovăduit și printre autohtonii daco-romani, ca discipolul său, Auxentius, care a fost un timp episcop la Durostorum (*Scrisoare despre credință, viaa și moartea lui Wulfila*) afirmă că în stânga fluviului, mentorul său și-a desfășurat activitatea timp de 40 de ani "*frânturătură în limba greacă, latină și gotică*" și că "*a mai lăsat în urma sa, în aceste trei limbi, mai multe tratate și o mulțime de comentarii*". Este fără niciun dubiu că în "*ara goilor*", autohtonii erau aceia care înlegeau limba latină. Activitatea misionarului a pus în pericol chiar autoritatea lui Athanaric. Situația creată a fost prezentată cel mai bine de Socrate Scolasticul (*Istoria bisericăscă*, IV, 33, 7): "*Deoarece propovăduia cretinismul nu numai printre barbarii de sub ascultarea lui Athanaric, acesta și-a văzut primejduită credința strămoșăscă ...*".

Numărul crescând al episcopilor se datorează faptului că în vremuri tulburi aceștia s-au substituit și autorității civile – exemplul cel mai semnificativ fiind *novella XI* deja pomenită. Aceasta reprezintă mai mult decât o formă de organizare populară.

Episcopii misionari, fără o anumită episcopie, au avut un rol important; ei, prin poziția și situația lor, se apropiau mai mult de popor. În general, în vremurile tulburi, episcopii s-au substituit și autorității publice, cum spuneam mai sus. Spre exemplu, Wulfila a fost hirotonisit "*episcop al cretinilor din ara getică. El avea grijă de celelalte treburi ale lor*" (Philostorgios, *Istoria bisericăscă*, II, 5) și a folosit limba latină la nordul Dunării. De fapt, în teritoriile locuite de populații romanice (vezi *Novella XI*), limba latină a luat repede locul limbii grecești. Auxentiu din Durostorum, discipolul lui Wulfila, izgonit de împăratul Theodosiu, găsește la Mediolanum o protecție în împărăteasa ariană Justina, care-i oferă un al doilea episcopat. Aici a redactat el *Disertatio Maximi contra Ambrosium*², care cuprinde și *Scrisoarea despre credință, viaa și moartea lui Wulfila*. Această operă vede deja abateri fonetice, morfologice și sintactice ale textului înspre latina populară de la Dunrea, ca de exemplu:

– trecerea diftongului "ae", din când în când, la "e", ce trebuie să fi fost pronunțat ca atare: *predicator, universe, creatura, ereticorum, memorie, saepe*, alături de: *graecum, beate, memoriae, Romaniae* etc.;

¹ E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 164 referitor la convertire; p. 168-170: a propovăduit între 336, 338 sau 341 și 348 d. Hr.; N. Zugravu, *Geneza cretinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 230.

² Disputa cu Sfântul Ambroziu a izbucnit pentru că acesta din urmă era un mare adversar al arianismului.

- înlocuirea lui "b" cu "v": *passiviter, incorruptivitas, immobilis, immobiliter* i invers: *parbam, sibe, laborabit, vibere, varvarico* – arhaicul românesc *varvar* etc.;
- tinderea grupului consonantic "bt" spre "pt": *scripturis, descriptisse, scripturarum*;
- adesea g sim scris *Cristus*, în loc de *Christus, cristiani*, în loc de *chrestiani*, ceea ce dovede te evolu ia vizibil spre latina str român ;
- în sintax , s-a observat preferin a pentru construc iile analitice i topica mai mult sau mai pu in fix , cu un început de independen fa de flexiunea nominal – astfel, acuzativului cu infinitiv din latina clasic i se prefer aici subordonarea conjunctival cu ajutorul conjunc iilor *quia* i *quod*;
- afl m din textul lui Auxentius i termenii: *basilica* (rom. *biseric*), *scribture* (rom. *scriptur*), *ora* cu sensul de 'ceas' (rom. *oar*)³.

Din secolul al IV-lea apar pe scena istoriei europene i hunii. Ei nu au avut cum s influen eze din acest punct de vedere popula ia de aici pentru c : "*vorbesc neclar, cu multe în elesuri, n-au religie, nici m car supersti ii*" (Ammianus Marcellinus, *Istoria roman* , XXXI, 2, 11). Acest lucru este confirmat i de Priscus Panites, care afirma c : "*hunii, fiind o amestec tur de mai multe popoare, pe lâng limba lor barbar , se silesc s înve e i pe cea a go ilor sau a ausonilor, anume aceia care au de-a face cu romanii*" (*Izvoarele istoriei românilor*, VII, 35). Ausonii, popula ie italic (interpre i ai hunilor), vor mai fi pomeni i i câteva secole mai târziu, ca vasali ai împ ratului Manuel, afla i sub conducerea lui Ducas, într-o expedi ie contra maghiarilor (*Epigrama înscris pe cinstita cruce înfipt în mijlocul rii ungure ti*, 133, Ioan Kinnamos, *Epitoma*, VI, 3). Ei sunt o dovad a romanit ii din Pannonia, Moesia, Dacia (Daciile sud-dun rene), în care includem i nordul Dun rii de Jos. St pânirea hunilor a fost una nominal , prin intermediul altor neamuri⁴ (ostrogo i etc.), la fel ca i cea a gepizilor, beneficiari pentru aceste teritorii ai victoriei de la Nedao (Iordanes, *Getica*, 260). Civiliza ia i cultura teritoriilor nord-dun rene nu a fost influen at de cultura lor, ci fenomenul a fost invers, a a cum vom vedea.

În a doua jum tate a secolului al IV-lea i începutul celui de-al V-lea a tr it i episcopul Niceta de Remesiana (la aproximativ 30 de km de Naissus, pe râul Morava).

În istoriografie, personalitatea i mai ales activitatea sa sunt controversate⁵.

Astfel, corifeii colii Ardelene i-au atribuit cre tinarea inuturilor nord-dun rene, el fiind confundat cu Sfântul Nichita, cel martirizat în timpul persecu iei lui Athanaric⁶. Al i autori, ca Radu Vulpe sau Ion Coman, i-au atribuit rolul de apostol al daco-romanilor⁷.

Vasile Pârvan nu a considerat c episcopul Niceta de Remesiana a fost misionar în inuturile nord-dun rene, iar Nicolae Iorga arat c rolul s u a fost exagerat, mai ales într-o "*Dacie f r organiza ie i ierarhie bisericeasc*"⁸.

Mircea P curariu sus inea c între Remesiana i Dun re mai existau scaune episcopale (Aquae, Ratiaria, Castra Martis i Oescus), fiind firesc ca misionarii s vin de

³ Vezi în acest sens I. Stoian, *Auxentiu de Durostorum (veacul al IV-lea)*, Bucure ti, 1938, apud I. Rotaru, *O istorie a literaturii române*, vol. I, Gala i, 1994, p. 31.

⁴ D. Gh. Teodor, în *Istoria României de la începuturi pân în veacul al VIII-lea*, Bucure ti, 1995, p. 308-309.

⁵ M. Simon, *Primii cre tini*, Bucure ti, 1993, p. 110.

⁶ Am încercat s integr m activitatea episcopului în contextul istoric în E. S. Lifa, *L'activité de Niceta de Remesiana et les problèmes de la propagation du christianisme dans son temps*, în *Annales Universitatis Occidentalis Timisiensis*, vol. VII, Timi oara, 1995, p. 177-185.

⁷ V. Pârvan, *Contribu ii epigrafice la istoria cre tinismului daco-roman*, Bucure ti, 1911.

⁸ M. P curariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. I, Bucure ti, 1992, p. 132 i urm.

aici, conform canoanelor bisericești⁹, idee pe care o găsim și la I. D. Suciul¹⁰. Acesta din urmă ajunge la concluzia că nu poate fi vorba de teritoriul Banatului. D. M. Pippidi¹¹ îndemna la o analiză corectă a textelor și a situației de ansamblu a creștinismului la sfârșitul secolului al IV-lea, dar noi considerăm că nu a luat în calcul toate datele referitoare la aceasta. Concluzia lui este că Sfântul Niceta de Remesiana n-ar fi posibil să fie pe teritoriul dacic decât pe dacii trecuți în dreapta Dunării după retragerea aureliană și pe goții veniți aici după persecuția lui Athanaric.

Analizând cele de mai sus, vedem că informații despre activitatea episcopului ne transmit Ghenadie din Marsilia (*De viris illustribus*, XXII) și mai ales Paulinus din Nola (*Scrisori*, XXIX, 14).

Acesta din urmă lasă să se înțeleagă că a fost vizitat cel puțin de două ori de episcopul din Remesiana, a doua oară Niceta a venit probabil pentru a-i prezenta rezultatele activității sale. Paulinus din Nola l-a admirat foarte mult și considerăm că nu i-a dedicat un poem doar pentru că s-a ocupat de goții arieni sau de dacii ce au trecut fluviul. În *Poemul* (XVII, 17) dedicat lui Niceta, el afirmă următorul echivoc: "*vei merge departe până la dacii de miază noapte*", or, încă din cele mai vechi timpuri¹², aceasta reprezenta stânga Dunării, nordul.

În ceea ce privește situația de ansamblu a creștinismului la sfârșitul secolului al IV-lea, ea a fost prezentată în linii mari până acum în cadrul acestui studiu, atât pentru teritoriul României de azi, cât și pentru Imperiul Roman de Răsărit și cel de Apus, unde a devenit religie oficială.

Referitor la daco-românii trecuți în dreapta Dunării după retragerea aureliană, se poate considera că s-a așteptat prea mult (câteva generații), până la sfârșitul secolului al IV-lea, pentru a fi creștină. Or, Paulinus din Nola nu a putut scrie un poem, doar pentru că Niceta, știm, și-a făcut datoria în limitele jurisdicției sale sau doar pentru că, probabil, a vizitat Italia. De asemenea, conform poemului, este cât se poate de clar că episcopul de Remesiana va merge la dacii de la miază noapte și nu invers.

Despre goții arieni veniți aici, izvoarele literare spun altceva. Astfel, Theodoretos din Cyros (*Istoria bisericească*, V, 30, I), nota, referindu-se la împăratul Teodosiu, că acesta, "*v zând mulțimea sciilor [goșilor – n. n.] pescuit de năvodul arian, născociți și mijloace pentru a lupta împotriva și găsesc cale de pescuit. Punând înainte preoții, care vorbeau aceeași limbă ca și aceștia, diaconii și pe cei care citeau dumnezeiește proorocii, le dădu singur bisericești prin ei captivi pe mulți dintre cei răscălați*". Același autor mai afirmă apoi despre împărat (*Istoria bisericească*, V, 30, 2) că: "*el însuși, venind de acolo [e vorba de biserica coloniei gotice din Constantinopol] roștea cuvânturi, având ca talmaci pe unul care cunoștea amândouă limbile*". Aceasta trebuie să fi fost soluția la problema de ilor arieni.

Bun cunosător al istoriei bisericești, Mircea Păcurariu¹³ face apel la canonul 2 al Sinodului al II-lea ecumenic, care prevedea că: "*episcopii să nu-și întindă jurisdicția asupra*

⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, *Oamenii pe mântul (până la anul 1000)*, București, 1992, p. 95, referitor la Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice...*

¹⁰ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 133.

¹¹ I. D. Suciul, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1997, p. 30-31, idee preluată și de D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. II, *Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000, p. 88.

¹² D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 497-516.

¹³ În corespondența cu cele de la miază zi; am ales primele atestări în acest sens datate în secolele VI-V î. Hr.; *Hecateu 170-171, crobizi; neam la miază zi la Istru; trizi; neam la miază zi de Istru.*

Relațiile hunilor, ale avarilor în legătură cu populația autohtonă se aseamănă foarte mult. Slavii, veniți după avari, au fost aceia care au conviețuit cu autohtonii un timp (până la cucerirea *limes*-ului), cei următori fiind asimilați în cea mai mare parte.

Cuvinte slave arhaice în limba autohtonilor daco-români și români este totuși puțin probabil să fi intrat în secolele IV-IX. P. P. Panaitescu²⁰ subliniază, de exemplu, în acest sens că românii, prin limba lor, sunt un popor latin, de cultură latină, chiar dacă nu în totalitate ca sânge, întrucât moștenirea traco-getică trage foarte mult în câmp. De asemenea, termenii de bază (*ara*, *secera* etc.) sunt latini. Cuvinte slave, probabil, au apărut într-o perioadă mai târzie, când fondul de bază al limbii era deja consacrat (după secolele VIII-IX). În Evul Mediu cultura română a fost puțin influențată de slavii de sud, în schimb influența bizantină a fost evidentă și în condițiile în care aceștia din urmă s-au interpus între Imperiul și nordul Dunării de Jos (s-a transmis prin filieră medio-bulgară).

În prima jumătate a secolului al VI-lea nu poate fi vorba de vreo așezare de mai lungă durată a slavilor pe teritoriul României, ci de abia în cea de-a doua jumătate a secolului și la începutul celui următor²¹. De asemenea, îngroparea unor tezaure monetare din bronz datând de acum, la Movileni și Cudalbi (jud. Galați), Horgești (jud. Bacău), Gropeni și Unirea (jud. Brila), Plumbuita (jud. Ilfov), Hotin²², arată că printrunderea slavilor a perturbat dezvoltarea societății autohtone²³ (vom vedea că izvoarele literare îi prezintă la fel ca pe ceilalți migratori).

În acest timp, în Imperiu a fost abandonată latina ca limbă liturgică. La început (sec. VII), statul s-a greșit tot mai mult, ajungând deja, odată cu sfârșitul crizei iconoclaste, să înceteze a mai fi un focar al creștinismului latinofon²⁴. (O dovadă în acest sens fiind o scrisoare a papei Adrian al II-lea către împăratul Mihail al III-lea în 867). După creștinarea arhiepiscopului bulgar Boris-Mihail (852-889) și sub domnia lui Simeon (893-927), Bulgaria devine focar de cultură religioasă slavonă în Balcani²⁵. De abia la sfârșitul mileniului poate să apară limba liturgică "*slavă la nordul Dunării*". Cea mai mare parte dintre slavii ce-au rămas la nordul Dunării după 602 au fost asimilați de autohtoni.

Cuvintele slave din limba română sunt de sorginte sud-slavă (sârbo-bulgară). Graiul slavilor de sud însă s-a diferențiat de slava comună în secolele al VIII-lea – al IX-lea.

Ca urmare, aceste cuvinte slave au intrat târziu în vocabularul limbii române (probabil și prin Biserica).

²⁰ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1994, p. 13.

²¹ D. Gh. Teodor, în *Istoria României de la ...*, București, 1995, p. 322-324.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

²⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1988, p. 30.